alain de botton

umění cestovat

KNIHA ZLIN

Copyright © 2002 by Alain de Botton
Translation © Alice Hyrmanová McElveen, 2010
Cover and layout © Lucie Mrázová, 2010

ISBN 978-80-87162-92-7

O exotičnu

Místo:

Amsterdam

Průvodce:

Gustav Flaubert

1.

Jen co vystoupím z letadla na amsterdamském letišti Schiphol a vejdu do budovy terminálu, upoutá mě informační tabule, která tam visí ze stropu a ukazuje cestu k příletové hale, k východu a k tranzitním přepážkám. Je jasně žlutá, asi metr vysoká a dva metry široká, jednoduchého vzhledu, umělohmotná deska v osvětlené hliníkové krabici, zavěšené na ocelových nosnících na stropě protkaném spletí kabelů a potrubí klimatizace. Přes svou jednoduchost, ba dokonce všednost má pro mě ta tabule zvláštní půvab, který lze označit – ač se to zdá nezvyklé – slovem exotický. Její exotičnost se projevuje několika způsoby: exoticky působí dvojité *a* ve slově *Aankomst* a nezvyklé sousedství *u* a *i* ve slově *Uitgang*, užití anglického překladu pod každým slovem, výraz pro tranzitní přepážky – *transferbalies* – i volba praktického modernistického fontu, zřejmě Frutiger či Univers.

Pohled na ni ve mně vyvolává nadšení částečně proto, že mi skýtá první nezvratný důkaz o tom, že jsem dorazil někam jinam. Je sym-

bolem zahraničí. Při zběžném pohledu to snad nemusí být patrné, ale takový nápis by se u nás doma přesně v této podobě nikdy neobjevil. U nás by nebyl tak žlutý, písmo by bylo méně strohé a spíše nostalgického typu, chyběl by tam cizojazyčný překlad (zřejmě jsme lhostejnější k bloudícím cizincům) a nevyskytovala by se tam žádná dvojitá *a*, v nichž – jaksi nejasně – tuším přítomnost odlišných dějin a odlišného způsobu myšlení.

Zástrčka ve zdi, vodovodní kohoutek, sklenice zavařeniny nebo informační tabule na letišti nám mohou prozradit víc, než jejich návrháři zamýšleli, mohou vypovídat o národu, který je vytvořil. A národ, který vytvořil tabuli na letišti Schiphol, se mi zdá velice odlišný od mého vlastního národa. Chrabrému archeologovi národních povah by se snad podařilo vystopovat vliv hnutí De Stijl z počátku dvacátého století na charakter zvoleného písma, prokázat příčinnou souvislost mezi prominencí anglické verze textu a holandskou otevřeností vůči cizím vlivům a založením Nizozemské východoindické společnosti v roce 1602, zatímco její celkovou jednoduchost a prostotu by připsal kalvinistické estetice, která se během války mezi Spojenými provinciemi a Španělskem v šestnáctém století stala součástí holandské identity.

Skutečnost, že se informační tabule může na dvou místech vyvinout tak odlišně, mi prokázala pravdivost jedné prosté a příjemné myšlenky: země jsou různorodé a za hranicemi se mnohé dělá jinak. Avšak odlišnost sama o sobě by v nás nevyvolala nadšení, alespoň ne na dlouho. Musela by zároveň vzbuzovat pocit, že je něčím lepším než to, čeho se můžeme nadít ve své vlasti. Schipholská tabule mi připadala exotická proto, že se jí podařilo vyvolat ve mně nejasný, ale velmi intenzivní pocit, že země, která ji vytvořila a která se rozprostírá za tím *Uitgangem*, by mi mohla být povahově i názorově bližší než moje vlastní. Ta tabule byla příslibem štěstí.

2.

Slovo exotický se tradičně spojovalo s barvitějšími věcmi, než jsou holandské informační tabule. Pojily se s ním pojmy jako krotitelé hadů,

harémy, minarety, velbloudi, arabská tržiště a mátový čaj, nalévaný kníratým sluhou z velké výšky do malých skleniček.

V první polovině devatenáctého století se tento výraz stal téměř synonymem Středního východu. Když Victor Hugo vydal v roce 1829 cyklus básní *Východní zpěvy*, mohl v předmluvě právem prohlásit: „Zabýváme se dnes Orientem mnohem více než kdykoli předtím. Orient se stal předmětem všeobecného zájmu – jemuž se autor této knihy podřizuje."

Hugovy básně jsou vybaveny veškerými nezbytnostmi evropské orientalistické literatury: vystupují v nich piráti, pašové, sultáni, koření, kníry i dervišové. Postavy pijí mátový čaj z malých skleniček. Čtenáři přijali dílo s nadšením, stejně jako *Pohádky tisíce a jedné noci*, orientální romány Waltera Scotta a Byronův *Giaour*. V lednu 1832 se do severní Afriky vydal Eugène Delacroix, aby zachytil exotiku Orientu v obrazech. Za tři měsíce od příjezdu do Tangeru se už oblékal po tamějším způsobu a v dopisech bratrovi se podepisoval jako „Tvůj Afričan".

Dokonce i veřejná prostranství v Evropě začala nabývat orientálnějšího vzhledu. Dne 14. září 1833 lemoval břehy Seiny poblíž Rouenu zástup lidí provolávajících slávu lodi francouzského námořnictva jménem Louxor, která tudy proplouvala cestou do Paříže. Vracela se totiž z Alexandrie, odkud vezla obrovský obelisk z chrámového komplexu v Thébách, který měl nyní zdobit dopravní ostrůvek na Place de la Concorde.

Mezi přihlížejícími byl i zasmušilý dvanáctiletý chlapec jménem Gustav Flaubert, jehož největším přáním bylo opustit Rouen, jezdit na velbloudu po Egyptě a přijít o panictví v harému se ženou snědé pleti a s náznakem chmýří nad horním rtem.

Ten chlapec Rouenem – i celou Francií – hluboce opovrhoval. Svému spolužákovi Ernestu Chevalierovi se svěřil, že cítí jen pohrdání k celé té „dobré civilizaci", která je pyšná na to, že vytvořila „železnice, jedy, buchtičky s krémem, monarchii a gilotinu", a že jeho život je „jalový, banální a namáhavý". Do deníku si zapsal: „Často toužím po

tom, abych mohl kolemjdoucí postřílet. Nudím se, nudím se, nudím se." Opakovaně se vracel k tomu, jak nudný je život ve Francii, a zejména v Rouenu. „Dnes jsem se nudil přímo strašně," napsal na konci jedné zvláště špatné neděle. „Jak krásný je náš venkov a jak elegantní je život majetných občanů, kteří tam žijí. Vedou rozhovory o (…) daních a o stavu silnic. Soused je úžasná instituce. Máme-li učinit zadost jeho společenskému postavení, měli bychom jeho titul psát vždy jen velkými písmeny: SOUSED."

Flaubertovi byly úvahy o Orientu zdrojem úlevy od blahobytné banality a občanské poslušnosti okolí. V jeho prvotinách i v korespondenci najdeme množství odkazů ke Střednímu východu. V povídce *Zuřivost a bezmoc*, kterou napsal v roce 1836, když mu bylo patnáct let (to ještě chodil do školy a fantazíroval o tom, že zavraždí rouenského starostu), promítl autor své východní fantazie do ústřední postavy Monsieura Ohmlina, který toužil po „Orientu se žhnoucím sluncem, modrým nebem, zlatými minarety… karavanami putujícími pískem; Orient… opálená, snědá pleť asijských žen!"

V roce 1839 (kdy Flaubert četl Rabelaise a přál si umět prdět tak hlasitě, aby to bylo slyšet po celém Rouenu) napsal povídku *Vzpomínky bláznovy*, jejíž autobiografický hrdina vzpomíná na mládí strávené v touze po Středním východu: „Snil jsem o dalekých cestách jižními zeměmi; viděl jsem Orient s pískem obrovských pouští a s paláci obklopenými stády velbloudů s bronzovými zvonky. (…) Viděl jsem modrá moře, čistou oblohu, stříbrný písek a ženy snědé pleti a ohnivého pohledu, které mi budou šeptat řečí božských hurisek."

O dva roky později (tou dobou už Flaubert opustil Rouen a podle přání svého otce studoval práva v Paříži) napsal další povídku, *Listopad*, jejíž hrdina nesnáší železnice, měšťáckou civilizaci a právníky – ale cítí se spřízněn s obchodníky z Orientu: „Ach, kéž bych tak mohl teď sedět na velbloudu! Přede mnou rudá obloha a hnědavé písky, zvlněná krajina na hořícím obzoru se rozprostírá do nekonečna. (…)

Eugène Delacroix, *Dveře a arkýřová okna v arabském domě*, 1832

Večer rozbijeme stany, napojíme dromedáry a rozděláme ohně, abychom odstrašili šakaly, jejichž nářek se rozléhá pouští široko daleko, a ráno si naplníme gourdy v oáze."

Ve Flaubertově mysli se slovo *štěstí* pomalu stávalo zaměnitelným se slovem *Orient*. Ve chvíli zoufalství nad studiem, nad neúspěchy v lásce, nad nároky svých rodičů, nad počasím a z něj plynoucími stížnostmi farmářů (už dva týdny nepřetržitě pršelo a v zaplavených polích kolem Rouenu utonulo několik krav), napsal Flaubert Chevalierovi: „Můj život, který jsem si vysnil jako něco krásného, poetického, ohromného, plného lásky, bude ve skutečnosti jako život všech ostatních – jednotvárný, usedlý, stupidní. Vystuduji práva, stanu se advokátem a skončím jako vážený prokurista v nějakém provinčním maloměstě, jako je Yvetot nebo Dieppe… Ubohý blázen, který sníval o nádheře, o lásce, o cestování, o Orientu."

Lidé, kteří tehdy žili na severoafrickém pobřeží, v Saúdské Arábii, Egyptě, Palestině a Sýrii, by se asi podivili, kdyby slyšeli, že jakýsi mladý Francouz učinil z jejich zemí neurčitý symbol všeho dobra. „Ať žije slunce, ať žijí pomerančovníky, palmy, květy lotosu a chladné pavilony dlážděné mramorem, jejichž dřevem obložené pokoje šeptají o lásce!" volal a ptal se: „Spatřím někdy nekropole, k jejichž studnám velbloudi přicházejí spočinout a kde se za večera nedaleko mumií králů rozléhá vytí hyen?"

Bylo mu to souzeno. Když bylo Gustavovi čtyřiadvacet, jeho otec náhle zemřel a dědictví synovi umožnilo, aby se přece jen vyhnul měšťácké kariéře, která se mu do té doby zdála předurčená, a unikl tak i obávaným konverzacím o uhynulém dobytku. Ihned začal plánovat cestu do Egypta. Pomáhal mu v tom přítel a kolega ze studií Maxime du Camp, který s ním sdílel nadšení pro východní svět, ale zároveň byl zaměřen prakticky, což bylo nezbytné pro každého, kdo tam chtěl cestovat.

Tihle dva milovníci Orientu se vydali z Paříže koncem října 1849, z Marseille vypluli na rozbouřené moře a v polovině listopadu dorazili do Alexandrie. „Když jsme byli od egyptského pobřeží vzdáleni asi

dvě hodiny, napsal Flaubert matce: „Vyšel jsem s prvním kormidelníkem na příď a spatřil jsem serail paši Abbáse jako černý dóm na modři Středozemního moře. Slunce naň pražilo. A tak jsem svůj první obraz Orientu uviděl ozářený, či spíše zalitý světlem, které bylo jako roztavené stříbro na moři. Brzy bylo možno rozeznat pobřeží a to první, co jsme na souši spatřili, byl pár velbloudů vedených jezdcem; potom několik Arabů poklidně lovících ryby v přístavu. Přistávali jsme v nepředstavitelně ohlušujícím hluku a povyku: černoši, černošky, velbloudi, turbany, postrkování a pohánění holemi vpravo vlevo a uširvoucí hrdelní výkřiky. Hltal jsem ohromná sousta barev, cpal jsem se jimi jako osel senem."

3.

V Amsterdamu jsem se ubytoval v malém hotýlku ve čtvrti Jordaan, naobědval jsem se v lidové restauraci (*roggebrood met haring en uitjes*) a šel jsem se projít po západní části města. Ve Flaubertově Alexandrii se exotično soustředilo kolem velbloudů, poklidně rybařících Arabů a hrdelních výkřiků. Moderní Amsterdam poskytoval jiné, nicméně obdobné příklady: budovy z podlouhlých světle růžových cihel spojených podivně bílou maltou (cihly tu byly uspořádány pravidelněji než v anglickém či severoamerickém zdivu a nebyly ukryté pod omítkou jako na budovách francouzských či německých); dlouhé řady obytných domů z počátku dvacátého století, jejichž úzká průčelí hleděla do ulice velkými okny; jízdní kola zaparkovaná před každým domem (připomněla mi univerzitní městečka); demokratická ošumělost uličního vybavení; nepřítomnost okázalých budov; malé parčíky mezi rovnými ulicemi prozrazující ruku projektantů, kterým nebyla cizí idea socialistického zahradního města. V jedné ulici lemované uniformními obytnými domy jsem se zastavil u červených domovních dveří a pocítil jsem nepotlačitelnou touhu strávit tam zbytek svého života. Nahoře v prvním patře jsem viděl byt se třemi velkými okny bez záclon. Zdi byly nabílené a zdobil je jediný velký obraz z modrých a červených teček. U jedné

stěny stál dubový psací stůl, velká knihovna a křeslo. Chtěl jsem žít životem, který mi tento prostor naznačoval. Chtěl jsem vlastnit jízdní kolo. Chtěl jsem si každý večer odemykat ty červené domovní dveře. Chtěl jsem za soumraku stát u toho okna bez záclon a hledět na stejný byt naproti a pochutnávat si na *erwtensoep met roggebrood en spek*, než se odeberu s knihou do bíle povlečené postele v bílém pokoji.

Proč by se člověk nechal svést takovou maličkostí, jako jsou domovní dveře v cizí zemi?

Proč by se zamiloval do nějakého místa jen kvůli tomu, že tam jezdí tramvaje a lidé tam nemívají doma na oknech záclony? Ač se taková silná reakce na drobné (a němé) součásti života v cizí zemi může zdát absurdní, její předlohu dobře známe ze svého osobního života. I tam se někdy přistihneme při tom, že se naše milostné city k někomu probudí tím, jak maže máslo na chléb, nebo že se nám někdo zprotiví jen pro svůj vkus ve výběru obuvi. Kdo by se však pohoršoval nad tím, že se necháme ovlivňovat takovými drobnostmi, opomíjel by skutečnost, že detaily v sobě mohou skrývat bohatství významů.

Moje láska k tomu obytnému domu se zakládala na tom, že mi připadal skromný. Byl pohodlný, ale nepředstíral vznešenost. Vypovídal o společnosti, která dává přednost finančnímu průměru. V jeho konstrukci bylo cosi poctivého. Zatímco v Londýně měly domovní vchody tendenci napodobovat starořecké chrámy, v Amsterdamu byly smířené se svým postavením, vyhnuly se sloupům a sádrování a spokojily se s čistými, neomítnutými cihlami. Byla to moderní budova v nejlepším smyslu toho slova, symbolizovala pořádek, čistotu a světlo.

Význam slova exotický v jeho triviálnější asociaci s únikem připisuje kouzlo cizího místa prostě jeho novosti a odlišnosti: potěší nás, když najdeme velbloudy tam, kde doma byli koně, a prosté nezdobe-

Ulice v Amsterdamu

SL-ZB-94

né domovní dveře tam, kde doma byly sloupy. Ale možná je tu ještě hlubší potěšení: odlišností cizího místa si ceníme nejen proto, že jsou nové, ale také proto, že lépe odpovídají tomu, s čím se ztotožňujeme a na čem nám záleží, lépe než cokoliv, co nám může poskytnout naše vlast.

Mé nadšené reakce v Amsterdamu měly spojitost s tím, co mi vadilo na mé vlastní zemi, která postrádala modernost a estetickou prostotu, vzdorovala městskému způsobu života a trpěla mentalitou zatažených záclon.

V cizině nám možná připadá exotické právě to, po čem marně prahneme doma.

4.

Abychom pochopili, proč Flaubertovi připadal Egypt exotický, bude tedy snad užitečné podívat se nejdříve zblízka na jeho pocity vůči Francii. To, co na něj bude v Egyptě působit jako exotické – tedy nejen nové, ale i cenné – bude v mnoha směrech protikladem toho, co ho doma dohánělo k zuřivosti. A to byly, stručně řečeno, názory a chování francouzské buržoazie, která se po Napoleonově pádu stala dominantní silou ve společnosti a určovala obsah tisku, ráz politiky, společenského chování i veřejného života. Pro Flauberta byl francouzský měšťák ztělesněním krajní pruderie, snobství, samolibosti, rasismu a nabubřelosti. „Je zvláštní, jak mne ty nejbanálnější výroky (měšťáků) někdy přivádějí k úžasu," stěžoval si s potlačeným hněvem. „Jsou jistá gesta a způsob mluvy, které nemohu snést, hloupé poznámky, ze kterých se mi téměř točí hlava. (…) Měšťák (…) je pro mne něčím zcela nepochopitelným." Nicméně se ho dalších třicet let pokoušel pochopit, jak dokládá *Slovník přejatých myšlenek*, v němž sestavil satirický katalog těch nejnápadnějších stádních předsudků francouzského měšťáka.

Když si z něj vybereme několik hesel a roztřídíme je do tematických skupin, ukáže se nám povaha Flaubertových námitek proti vlastní zemi, které budou podkladem pro jeho nadšení Egyptem.

NEDŮVĚRA K TVŮRČÍ PRÁCI

Absint – Neobyčejně prudký jed: jedna sklenka, a jste v pánu. Novináři ho pijí při psaní článků. Zabil už víc vojáků než beduíni.

Architekti – Sami hlupáci; vždycky zapomenou v domě na schody.

NEZNALOST CIZÍCH ZEMÍ A NESNÁŠENLIVOST VŮČI NIM (a jejich zvířatům)

Angličanky – Vyjádřit podiv nad tím, že mohou mít hezké dětičky.

Velbloud – Má dva hrby, zatímco dromedár má jen jeden; nebo snad velbloud má jeden a dromedár dva – nikdo to přesně neví, plete se to.

Sloni – Vyznačují se výbornou pamětí a vzývají slunce.

Francouzi – Nejlepší národ na světě.

Hotely – Za něco stojí jen ve Švýcarsku.

Italové – Sami muzikanti, sami zrádci.

John Bull – Když neznáme jméno nějakého Angličana, říkáme mu John Bull.

Korán – Kniha napsaná Mohamedem, která je celá o ženách.

Černoši – Vyjádřit podiv nad tím, že nemají černé sliny a že dokážou mluvit francouzsky.

Černošky – Jsou vášnivější než bělošky (viz též *Brunety* a *Blondýny*).

Černý – Vždy dodat „jako uhel".

Oáza – Hospoda v poušti.

Odalisky – Všechny orientální ženy jsou odalisky.

Palma – Dotváří místní kolorit.

CHLAPÁCTVÍ, MUDRLANTSTVÍ

Pěst – Francii je třeba vládnout železnou pěstí.

Střelná zbraň – Na venkově je nezbytné ji mít.

Plnovous – Znak síly. Příliš velký plnovous způsobuje plešatost. Pomáhá chránit kravatu.

Flaubert píše Louise Coletové v srpnu 1846: Nemohu sám sebe brát vážně, i když jsem v podstatě vážný člověk, brání mi v tom totiž skutečnost,

že si připadám nesmírně směšný, ne ve smyslu komického efektu nějaké klauniády, jedná se spíše o směšnost, která je nedílnou součástí lidského života a projevuje se v tom nejprostším konání a nejběžnějších gestech. Například se nikdy nedokážu oholit, aniž bych se rozesmál, připadá mi to tak pitomé. Ale tohle všechno se velmi těžko vysvětluje…

SENTIMENTALITA

Zvířata – „Kdyby tak zvířata mohla mluvit! Některá jsou chytřejší než lidé."

Přijímání – První přijímání je nejlepším dnem našeho života.

Inspirace (poetická) – Vyvolává ji: pohled na moře, láska, ženy atd.

Iluze – Předstírejte, že jste jich měli spoustu, a stěžujte si, že jste je všechny ztratili.

VÍRA V POKROK, NADŠENÍ TECHNIKOU

Železnice – Hovořit o nich s nadšením, říkat: „Já, milý pane, jak tu s vámi hovořím, já jsem byl dnes ráno v X. Jel jsem vlakem do X, tam jsem si vyřídil, co bylo potřeba, a v X hodin jsem už byl zase tady."

POMPÉZNOST

Bible – Nejstarší kniha světa.

Ložnice – Ve starém hradě: v každé z nich jednou přespal Jindřich IV.

Houby – Mají se kupovat pouze na trhu.

Křížové výpravy – Napomohly rozvoji benátského trhu.

Diderot – Vždy dodat d'Alembert.

Meloun – Velmi dobrý námět ke konverzaci u stolu. Je to zelenina, nebo ovoce? Angličané ho jedí jako dezert, což je nesmírně zarážející.

Procházka – Vždy je třeba jít na ni po jídle, pomáhá to zažívání.

Hadi – Všichni jedovatí.

Staří lidé – Když se mluví o záplavách, o bouři atd., nikdy nepamatují, že by zažili něco horšího.

AFEKTOVANOST, POTLAČENÁ SEXUALITA

Blondýny – Vášnivější než brunety (viz též *Brunety*).

Brunety – Vášnivější než blondýny (viz též *Blondýny*).

Sex – Slovo, kterému je třeba se vyhnout. Místo toho říct „došlo k intimnosti…"

5.

Vezmeme-li tohle všechno v úvahu, pak se Flaubertův specifický zájem právě o Střední východ nejeví nikterak náhodný ani vyvolaný jen rozmarem módy. Jeho temperament tam logicky zapadal. To, co se Flaubertovi na Egyptě líbilo, souvisí s ústředními rysy jeho osobnosti. Egypt v něm podporoval názory a hodnoty, které tvořily součást jeho osobnosti, ale pro které měla jeho vlastní společnost málo pochopení.

(I) EXOTIČNOST CHAOSU

Od prvního dne, kdy se vylodil v Alexandrii, Flaubert akutně vnímal chaos egyptského života zrakem i sluchem a cítil se v něm jako doma. Volání člunařů, výkřiky núbijských nosičů, smlouvání obchodníků, kdákání zabíjených slepic, práskání bičů pohánějících osly, mručení velbloudů. V ulicích města potkával „hrdelní intonace, které znějí jako skřeky divokých zvířat, a smích a dlouhé splývavé hábity, bělostné zuby zablýsknou mezi silnými rty a plochými černošskými nosy a zaprášená chodidla a náhrdelníky a náramky". „Je to, jako by vás ještě spícího vrhli doprostřed Beethovenovy symfonie, když žestě řinčí o závod, basy brumlají a flétny se mohou uvzdychat; každý detail se natahuje, aby vás uchopil; štípe vás, a čím více se naň soustředíte, tím více vám uniká celek. (…) Je to tak ohromující změť barev, že vaše ubohá představivost je oslněna neustávajícím ohňostrojem, jak v chůzi hledíte na minarety s hejny bílých čápů, na unavené otroky natažené na slunci na terasách domů, na vzory větví fíkovníků proti bílým zdem, v uších vám cinkají zvonce velbloudů a velké stádo černých koz mečí na ulici mezi koňmi a osly a podomními obchodníky."

Flaubert měl zálibu v silných, sytých barvách. Měl rád zlatou, fialovou, tyrkysovou, a tak oceňoval barvy egyptské architektury. Anglický cestovatel Edward Lane ve své knize *Mravy a zvyky moderních Egypťanů*, vydané roku 1833 a revidované v roce 1842, popisuje zařízení typického domu egyptského kupce takto: „Kromě mřížových oken jsou tam ještě jiná, z barevného skla, zobrazující kytice, pávy a jiné veselé a pestrobarevné náměty či jen ornamentální vzory. Na omítnutých zdech některých obydlí jsou primitivní malby poutní mešity v Mekce i hrobu Prorokova nebo květin a dalších předmětů, malované místními muslimskými umělci. (…) Někde jsou zdi krásně vyzdobené arabskými příslovími vyvedenými ozdobným písmem."

Barokní opulence Egypta se projevovala i v mluveném jazyce, který Egypťané užívali v nejběžnějších situacích. Flaubert zaznamenal příklady: „Když jsem si před chvílí prohlížel semena v jednom obchodě, řekla mi žena, které jsem něco dal: ‚Požehnání vám, můj sladký pane! Ať vám Bůh dopřeje šťastný a bezpečný návrat do vaší rodné země.' (…) Když se (Maxime du Camp) zeptal sluhy, zda není unaven, odpověď zněla: ‚Potěšení z toho, že na mne hledíte, mi dostačuje.'"

Proč se ten chaos a bohatství Flauberta tolik dotýkaly? Protože věřil, že život je v podstatě chaotický a že – s výjimkou umění – veškeré pokusy o vytvoření pořádku jsou projevem pruderního a hyperkritického popírání lidské situace. Tyto pocity vyjádřil v dopise své milé Luise Coletové, který napsal během cesty do Londýna v září 1851, jen několik měsíců po návratu z Egypta: „Právě jsme se vrátili z procházky po hřbitově Highgate. Jaká je to všechno hrozná parodie egyptské a etruské architektury! Jak je to čisté a upravené! Ti lidé tu museli zemřít v bílých rukavičkách. Nesnáším zahrádky kolem hrobů, s uhrabanými záhonky a květinkami. Vždy jsem se domníval, že taková antiteze musí pocházet ze špatného románu. Pokud jde o hřbitovy, mám rád ty zanedbané, poničené, zřícené, plné trní a zarostlé plevelem,

Bazar obchodníků s hedvábím v Káhiře, litografie Louise Hagheho podle kresby Davida Robertse

kam z vedlejšího pole utekla kráva a tiše se pase. Uznej, že to je lepší než nějaký policajt v uniformě! Jak stupidní je pořádek!"

(II) EXOTIČNOST SEROUCÍCH OSLŮ

„Včera jsme byli v kavárně, která patří k nejlepším v Káhiře," zapsal si Flaubert několik měsíců po svém příjezdu do hlavního města, „a zároveň s námi byl uvnitř v jednom rohu osel, který sral, a gentleman, který chcal. Nikomu to nepřipadá divné, nikdo nic neřekne." A podle Flauberta to tak mělo být.

Ústředním bodem jeho životní filozofie bylo přesvědčení, že nejsme jen bytostmi duchovními, ale též chčijícími a seroucími a že bychom měli důsledky této drsné pravdy začlenit do svého pohledu na svět. „Nechce se mi věřit, že naše těla, složená z bláta a hoven a vybavená instinkty nižšími než má prase nebo filcka, obsahují něco čistého a nehmotného," napsal Ernestu Chevalierovi. Čímž nechtěl říct, že postrádáme jakoukoli vyšší dimenzi. Reagoval pouze na pruderii a pokrytectví své doby, které v něm vyvolávaly touhu připomínat ostatním ty méně čisté stránky lidské existence. Občas ho to dohnalo k tomu, aby se postavil na stranu těch, kteří močí v kavárnách – nebo dokonce na stranu markýze de Sade, toho obhájce sodomie, incestu, znásilnění a sexu s mladistvými. („Právě jsem dočetl životopisný článek o de Sadovi od (slavného kritika) Janina," oznámil Chevalierovi, „který ve mně vzbudil nesmírný odpor – k Janinovi, samozřejmě; ten se tam rozhořčoval jménem morálky, filantropie, zneuctěných panen…")

To, co Flaubert v egyptské kultuře objevil a uvítal, byla její naprostá ochota přijmout dualitu lidské existence: hovno – duchovno, smrt – život, sexualita – čistota, šílenství – zdravý rozum. Lidé tam v restauracích krkali, jak se jim zlíbilo. Šesti- či sedmiletý chlapec na něj v ulicích Káhiry volal na pozdrav: „Přeju vám veškerý úspěch a blahobyt, a hlavně dlouhého čuráka." Edward Lane si této duality také povšiml, i když na ni reagoval způsobem připomínajícím spíše

Soukromé domy v Káhiře, z knihy Edwarda Lanea *Moderní Egypťané*, 1842

Janina než Flauberta: „V Egyptě se osoby obojího pohlaví a veškerého společenského postavení oddávají té nejnecudnější volnosti v rozhovoru, dokonce i ty nejpočestnější a nejváženější mezi ženami. Od osob nejvybranějšího vzdělání často je slyšeti výrazy tak obscénní, že by se hodily pouze do nízkého nevěstince, ba i ženy jemné a vznešené, aniž by v tom viděly cokoli nepatřičného, i v doslechu mužů pojmenovávají věci a hovoří o námětech, kterým by se mnohá prostitutka v naší zemi dozajista raději vyhnula."

(III) EXOTIČNOST VELBLOUDŮ

„Jednou z nejobdivuhodnějších věcí zde je velbloud," psal Flaubert z Káhiry. „Nemohu se nabažit pohledu na toto zvláštní zvíře, které se kolébá jako osel a kývá krkem jako labuť. Zvuk, který vydává, se do omrzení pokouším napodobit – doufám, že si ho s sebou přivezu domů – ale je tak těžko napodobitelný – jako chrčení doprovázené jakýmsi rozechvělým klokotem." Několik měsíců po odjezdu z Egypta vyjmenoval v dopise rodinnému příteli věci, které tam na něj udělaly největší dojem: pyramidy, chrám v Karnaku, Údolí králů, nějaké tanečnice v Káhiře, malíř jménem Hassan al Bilbajs. „Avšak mou skutečnou vášní je velbloud (nemyslete si prosím, že žertuji), jedinečný půvab tohoto melancholického zvířete nic nepřekoná. Musel byste jich vidět celou skupinu na poušti, když pochodují v řadě za sebou po obzoru jako vojáci, krky mají natažené vpřed jako pštrosi a jdou, stále jdou…"

Proč Flaubert velbloudy tolik obdivoval? Protože se ztotožňoval s jejich stoicismem a těžkopádností. Dojímal ho jejich smutný výraz a kombinace neobratnosti s odevzdanou vytrvalostí. Připadalo mu, že Egypťané mají s velbloudy cosi společného: tichou sílu a pokoru, která byla protikladem měšťácké arogance Flaubertových sousedů v Normandii.

Flaubert už od chlapeckého věku choval odpor k optimismu své vlasti – odpor, kterému dal výraz v *Paní Bovaryové* popisem kruté víry ve vědu u nejodpudivější postavy románu, lékárníka Homaise. On

sám, jak lze očekávat, měl poněkud pochmurnější přístup: „Koneckonců, hovno. S tím mocným slovem se můžeš utěšovat za všechnu lidskou mizérii, a tak ho s chutí opakuji: hovno, hovno." Takovou filozofii odrážel smutný, vznešený, a přece trochu rošťácký výraz v očích egyptského velblouda.

6.

V Amsterdamu, na rohu Tweede Helmers Straat a Eerste Constantijn Huygens Straat, si povšimnu ženy těsně před třicítkou, která kráčí s jízdním kolem po chodníku. Kaštanové vlasy má sčesané do uzlu; na sobě má dlouhý šedý kabát, oranžový svetr, hnědé vycházkové boty a prakticky vypadající brýle. Zdá se, že je v téhle čtvrti doma, protože kráčí s jistotou a bez zvědavosti. V košíku připevněném na řídítkách kola má bochník chleba a karton s nápisem „Goudappeltje". Na tom, že v názvu její jablečné šťávy spolu sousedí písmena *t* a *j*, aniž by mezi nimi byla samohláska, nevidí nic divného. Vysoké a úzké obytné domy s háky na zdi nad horním patrem ke stěhování nábytku vzduchem ani nákupy s bicyklem jí vůbec nepřipadají exotické.

Touha vyvolává potřebu porozumět. Kam jde? Na co myslí? Kdo jsou její přátelé? Na říční lodi, kterou Flaubert a Du Camp pluli do Marseille, kde pak přestoupili na parník do Alexandrie, přepadly Flauberta podobné otázky o jiné ženě. Zatímco ostatní cestující nepřítomně zírali na krajinu, Flaubert se zaměřil pohledem na jednu ženu na palubě. Byla to – jak si zapsal do svého egyptského cestovního deníku – „mladá a štíhlá bytost s dlouhým zeleným závojem na slaměném klobouku. Pod hedvábným pláštěm měla šaty se sametovým límcem a s kapsami po stranách, do nichž si vložila ruce. Živůtek se dvěma řadami knoflíčků na přední straně ji těsně obepínal až k obrysu boků, z nichž splývaly početné záhyby sukně, která se jí ve větru otírala o kolena. (…) Jsem posedlý vymýšlením příběhů lidí, které potkávám. Nepřekonatelná zvědavost mě nutí ptát se sama sebe, jaký asi může být jejich život. Chci vědět, co dělají, odkud pocházejí, jak se jmenují, na co právě myslí, čeho litují, v co doufají, znát jejich minulé lásky

a současné sny (…) a jsou-li to náhodou ženy (zejména ty mladší), pak se ta potřeba stupňuje. Jak rychle bys ji chtěl vidět svlečenou, jen si to přiznej, obnaženou až do hloubi jejího srdce. Jak se pokoušíš zjistit, odkud přichází, kam jde, proč je právě zde a ne jinde! Přejíždíš po ní očima a vymýšlíš si pro ni milostné románky, připisuješ jí hluboké city. Představuješ si, jakou má asi ložnici, a tisíc dalších věcí (…), dokonce až po ty sešlapané pantoflíčky, do kterých musí vklouznout, když ráno vstává z postele."

Kouzlo, kterým na nás působí přitažlivá osoba v naší vlastní zemi, se v exotickém prostředí ještě násobí přitažlivostí místa. Jestliže je pravda, že láska je hledáním kvalit v milované bytosti, které sami postrádáme, pak součástí naší lásky k člověku z jiné země může být přání spojit se s hodnotami, které postrádáme ve své vlastní kultuře.

Delacroix ve svých obrazech z Maroka jako by naznačoval, jak touha po určitém místě může podnítit touhu po lidech, kteří tam žijí. Například ženy, které jsou námětem jeho obrazu *Alžírské ženy ve svých komnatách* (1834), v divákovi pravděpodobně vyvolají stejnou touhu, jakou cítil Flaubert při pohledu na ženy kolem sebe, totiž znát „jejich jména, na co právě myslí, čeho litují, v co doufají, koho milovaly, o čem sní…"

Flaubertův legendární sexuální zážitek v Egyptě byl komerčního charakteru, ale nikoliv bez citového zaujetí. Došlo k němu v městečku Esna na západním břehu Nilu, asi padesát kilometrů jižně od Luxoru. Flaubert a Du Camp se v Esně zastavili na noc a byli představeni slavné kurtizáně Kučuk Hanem, která byla také uznávána jako *almeh* neboli učená žena. Slovo prostitutka nevystihuje důstojnost role, kterou Kučuk zastávala. Flaubert po ní zatoužil na první pohled: „Její pleť, zejména po těle, má lehce kávový odstín. Když se sehne, kůže se jí zvlní do bronzových záhybů. Oči má tmavé a ohromné. Obočí černé, chřípí široké a otevřené; těžká ramena, plné prsy tvaru jablek (…), černé vlasy, vlnité, neposlušné, má sčesané na pěšinku a stažené z čela přímo dozadu (…), jeden horní řezák, ten vpravo, se jí začíná kazit."

Eugène Delacroix, *Alžírské ženy ve svých komnatách*, 1834

Kučuk pozvala Flauberta k sobě, do svého skromného obydlí. Byla nezvykle chladná noc, s jasnou oblohou. A Francouz si zaznamenal do deníku: „Šli jsme na lože. (…) Usíná, držíme se za ruce. Zachrápe. Slabé světlo lampy promítá na její nádherné čelo jasný trojúhelník barvy bledého kovu; zbytek jejího obličeje zůstal ve stínu. Její psík spal na divanu, uvelebený na mém hedvábném kabátku. Stěžovala si předtím na kašel, tak jsem přes její přikrývku přehodil ještě svůj plášť. (…) Oddal jsem se intenzivní revérii, plné vzpomínek. Dotek jejího břicha na mých hýždích. Její pahorek teplejší než břicho mne hřál jako žehlička (…), tolik jsme si toho řekli svými doteky. Ve spaní chvílemi sevřela ruce a stehna, mechanicky, jako by se náhle otřásla. (…) Jakou pýchou by člověka naplnilo, kdyby mohl odcházet s jistotou, že za sebou zanechává vzpomínku, že ona na vás bude myslet více než na jiné, kteří tu byli, že si vás uchová v srdci."

Sny o Kučuk Hanem provázely Flauberta na cestě po Nilu. Cestou zpět z Fílé a z Asuánu se s Du Campem znovu zastavili v Esně, aby Flaubert mohl Kučuk Hanem ještě jednou navštívit. Druhé setkání ho však rozesmutnilo ještě víc než první: „Nekonečný smutek (…), tohle je konec; už ji nespatřím a postupně mi její tvář ve vzpomínkách vybledne." Nikdy nevybledla.

7.

Exotické revérie Evropanů, kteří na cestách orientálními zeměmi stráví noc ve společnosti místních krasavic, jsme se naučili přijímat s dávkou skepse. Bylo Flaubertovo nadšené zaujetí Egyptem pouhou fantazií o alternativní domovině náhradou za tu, kterou tak odsuzoval, pouhou dětinskou idealizací „Orientu" prodlouženou do dospělosti?

I když snad byla Flaubertova představa o Egyptě zpočátku jen velmi mlhavá, po devítiměsíčním pobytu už mohl právem tvrdit, že té zemi rozumí. Již tři dny po příjezdu do Alexandrie začal studovat egyptský jazyk a kulturu. Za tři franky na hodinu si najal učitele, který mu čtyři hodiny denně vysvětloval muslimské zvyky a obyčeje. Po dvou

měsících začal koncipovat knihu s názvem *Muslimské obyčeje* (nikdy ji nenapsal), která měla zahrnovat kapitoly o zvycích a obřadech vážících se k narození, obřízce, sňatku, pouti do Mekky, úmrtí a k Poslednímu soudu. Z knihy Guillauma Pauthiera *Svaté knihy Orientu* se naučil nazpaměť pasáže z koránu a přečetl všechna hlavní evropská díla o Egyptě, včetně *Cesty Egyptem a Sýrií* od C. F. Volneyho a Chardinovy *Cesty Persií a dalšími místy Orientu*. V Káhiře vedl rozhovory s biskupem koptské církve a seznámil se s životem tamních Arménů, Řeků a sunnitů. Díky své tmavé pleti, kníru a znalosti místního jazyka ho lidé často považovali za domorodce. Nosil dlouhou núbijskou košili z bílé bavlny lemovanou červenými bambulkami a hlavu měl oholenou, s výjimkou jedné kadeře v týle, „za kterou tě Mohamed zvedne v soudný den". Dostal také egyptské jméno, jak vysvětlil své matce: „Jelikož Egypťanům činí výslovnost francouzských jmen veliké potíže, dávají nám Frankům svá jména. Uhádneš moje? Abú-Čanab, což značí „Otec kníru". Slovo *abú*, otec, se užívá u všech významných věcí, o nichž je řeč – tak třeba kupce obchodujícího s určitým zbožím nazývají Otec bot, Otec lepidla, Otec hořčice atd."

Flaubertovo seznámení se skutečným Egyptem se ovšem neobešlo bez poznání, že tam není všechno takové, jak se to jevilo na dálku z Rouenu. Jistě zažil i zklamání. Pokud se lze spolehnout na líčení jejich cesty po Egyptě, které o mnoho let později sepsal zahořklý Maxim du Camp – jenž se s chutí trefoval do autora slavnějšího než on sám a s nímž si už tehdy nebyli tak blízcí – pak se Flaubert na Nilu překvapivě nudil stejně jako dříve v Rouenu: „Flaubert mé nadšení vůbec nesdílel; byl tichý a uzavřený. Měl odpor k pohybu a k činnosti. Kdyby to bylo možné, byl by nejraději cestoval natažen na pohovce a nehybně sledoval krajinu, kde by se města a zříceniny odvíjely před ním jako veliké plátno panoramatu, které se mechanicky otáčí. Hned od prvních dnů v Káhiře jsem si byl vědom jeho apatie a znuděnosti: tato cesta, o níž tak horoucně snil a která se zdála být neuskutečnitelná, ho teď neuspokojovala. Řekl jsem mu bez okolků: ‚Chceš-li se vrátit do Francie, dám ti s sebou svého sluhu.' Odpověděl mi: ‚Ne, za-

čal jsem to, a tak to dokončím; ty rozhodni trasu cesty a já se přizpůsobím – je mi jedno, jestli pojedeme doprava, nebo doleva.' Chrámy mu připadaly jeden jako druhý, minarety a krajiny všechny stejné. Mám podezření, že když hleděl na ostrov Elefantina, stýskalo se mu po loukách Sottevillu a že při pohledu na Nil toužil po Seině."

Du Campovo obvinění nebylo tak docela neopodstatněné. Flaubert sám si někde poblíž Asuánu ve sklíčené náladě zapsal do deníku: „Egyptské chrámy mne hluboce nudí. Stanou se mi snad tím, čím mi jsou bretaňské kostely, vodopády v Pyrenejích? Ach, nezbytí! Vždy muset dělat to, co se od vás čeká; vždycky být tím, čím má mladý muž či turista či umělec či syn nebo občan atd. v dané situaci (a bez ohledu na momentální nechuť) správně být!" O několik dnů později, když tábořili u Fílé, pokračoval: „„Ani se nehýbám z ostrova a mám depresi. Co to proboha je, tahle apatie, kterou s sebou všude vláčím? (…) plášť, který Déianeira zaslala Héraklovi, nelpěl na jeho těle pevněji než nuda na mém životě. Jen mi ho ujídá o něco pomaleji, toť vše."

A jakkoli Flaubert doufal, že unikne tomu, co považoval za nesmírnou stupiditu evropského měšťáka, zjistil, že ho všude pronásleduje: „Stupidita je cosi neměnného; nelze ji napadnout, aniž by vás zničila. (…) V Alexandrii nějaký Thompson ze Sunderlandu napsal své jméno dvoumetrovými písmeny na Pompejský sloup. Je čitelné ze vzdálenosti půl kilometru. Nemůžete se na ten sloup podívat, aniž byste viděli jméno Thompson a aniž byste v důsledku toho museli na Thompsona myslet. Ten kretén se stal součástí monumentu, a zároveň se tak s ním zvěčnil. Co tím chci říci? Zastiňuje ho pompou svých obrovských písmen. (…) Všichni imbecilové jsou víceméně Thompsony ze Sunderlandu. S kolika z nich se člověk v životě setká na těch nejkrásnějších místech, u těch nejnádhernějších vyhlídek. Na cestách jich člověk potká mnoho (…), ale protože je jen v rychlosti míjí, může se jim smát. Není to jako v obyčejném životě, kde vás nakonec dožene k zuřivosti."

Flaubert v Káhiře, 1850, v zahradě svého hotelu

Nic z toho ovšem neznamená, že kouzlo, kterým Egypt Flauberta přitahoval, bylo pouze výsledkem mylných představ. Vyměnil jen absurdně idealizovaný obrázek za obraz realističtější, nicméně stále ještě plný obdivu a nahradil mladistvé poblouznění hlubokou láskou založenou na poznání. Podrážděn Du Campovou karikaturou, jež ho líčíla jako zklamaného turistu, řekl Alfredu le Poitevinovi: „Měšťák by řekl: ‚Pojedete-li tam, ztratíte mnohé iluze.' Ale já jsem málokdy zažil zklamání, neboť jsem míval jen velmi málo iluzí. Jaká to pitomá otřepaná fráze, neustále velebit tu lež a říkat, že poezie žije z iluzí!"

Své matce přesně definoval, co mu ta cesta přinesla: „Ptáš se, zda Orient splňuje představy, které jsem o něm měl. Ano, splňuje. A více než to, rozkládá se daleko za hranicemi toho omezeného obrázku, který jsem choval. Našel jsem tu jasně vyznačené všechno, co jsem dříve jen mlhavě tušil."

8.

Když nadešel čas Egypt opustit, Flaubert si zoufal. „Kdy opět uvidím palmu? Kdy si ještě sednu na dromedára?" Tak se ptal a po celý život se tam pak v duchu vracel. Několik dní před svou smrtí v roce 1880 řekl neteři Carolině: „V posledních dvou týdnech mne posedla touha spatřit palmu proti modrému nebi a uslyšet čápa, jak klape zobákem na vrcholu minaretu."

Flaubertova celoživotní láska k Egyptu jako by nás vyzývala, abychom respektovali a prohlubovali svůj vztah k zemím, které nás přitahují. Flaubert již od doby svého dospívání trval na tom, že není Francouz. Jeho nenávist k vlastní zemi a jejím obyvatelům byla tak hluboká, že z jeho státní příslušnosti činila frašku. Navrhl proto nový způsob přidělování národnosti: nikoliv podle místa narození nebo původu rodiny, nýbrž podle místa, které člověka přitahuje. (Připadalo mu logické rozšířit tento pružnější koncept identity také na rod a druh a sám o sobě občas prohlašoval, že ač to tak nevypadá, on je ve skutečnosti žena, velbloud a medvěd. „Chtěl bych si koupit krásného medvěda, myslím na obraze, zarámovat ho a pověsit si ho v ložnici

s nápisem *Portrét Gustava Flauberta*, abych tím naznačil své morální zaměření a společenské návyky.“)

Myšlenku o tom, že patří jinam než do Francie, rozvinul Flaubert poprvé v dopise napsaném za školních let po návratu z prázdnin na Korsice. „Jsem znechucen tím, že už jsem zase zpátky v téhle prokleté zemi, kde vidíte slunce na nebi asi tak často jako diamant v prasečí prdeli. Na Normandii a na sladké Francii mi hovno záleží. (…) Myslím, že mne do téhle země bláta musel zanést vítr; určitě jsem se narodil jinde – odjakživa jsem měl cosi jako vzpomínky či tušení jakýchsi vonných pobřeží a modrého moře. Narodil jsem se, abych se stal vládcem Kočinčíny, kouřil z třicetimetrové dýmky, měl 6000 manželek a 1400 chlapců, turecké šavle, abych mohl usekávat hlavy všem, kdo se mi znelíbí, měl bych mít numidské koně, lázně z mramoru…“

Tato alternativa sladké Francie možná nebyla praktická, ale základní myšlenka toho dopisu, víra, že ho tam „zanesl vítr“, se později mnohokrát opakovala ve zralejší a promyšlenější podobě. Po návratu z Egypta se Flaubert pokusil vysvětlit svou teorii o příslušnosti k národu (nikoliv však k pohlaví či zoologickému druhu) Louise Coletové („svému sultánovi“): „Pokud se jedná o koncept rodné země, to znamená o určitý kus území vyznačený na mapě a oddělený od ostatních modrou nebo červenou čarou: ne. Moje rodná zem je pro mne ta, kterou miluji, o které sním, kde je mi dobře. Jsem stejně tak Číňanem jako Francouzem a neraduji se z našich vítězství nad Araby, neboť mě rmoutí jejich porážky. Mám rád tyto drsné, odolné, silné lidi, poslední primitivy, kteří si za poledne lehnou do stínu pod břichem velbloudů, kouří z čibuků a dělají si legraci z naší vážené civilizace, která se nad tím třese zlostí…“

Louise na to odpověděla, že představa, že by Flaubert byl Číňan nebo Arab, jí připadá absurdní, a tak se náš romanopisec za několik dní k tématu vrátil s větším důrazem a s podrážděním: „Nejsem o nic víc moderní než starověký, o nic víc Francouz než Číňan a idea rodné vlasti, to jest požadavku žít na vyhrazeném kousku země označeném na mapě červeně či modře a nenávidět všechny ostatní kousky ozna-

čené zeleně či černě, mi vždy připadala úzkoprsá, zabedněná a naprosto stupidní. Jsem duchovním bratrem všech živých tvorů, žirafy a krokodýla stejnou měrou jako člověka."

Každého z nás při narození vítr zavane do nějaké země, kterou jsme si nevybrali, ale stejně jako Flaubert i my máme v dospělosti možnost nápaditě si identitu přetvořit podle své skutečné přináležitosti. Když nás naše oficiální národnost unaví (z Flaubertova *Slovníku přejatých myšlenek*: Francouz – Jakou hrdost na to, že je Francouzem, pocítí člověk při pohledu na Colonne Vendôme), můžeme se uchýlit do těch koutů svého já, které jsou víc beduínské než normanské, které nejvíce těší, mohou-li se projíždět na velbloudu a nechat se ovívat chamsínem, sedávat v kavárnách vedle seroucích oslů a oddávat se tomu, co Edward Lane nazýval ‚necudnou konverzací'.

Když se ptali Sókrata, odkud pochází, neodpovídal, že z Athén, nýbrž ze světa. Gustav Flaubert pocházel z Rouenu (který v mládí popsal jako místo tonoucí v „merde", kde počestní občané v neděli ze samé nudy „onanují do zblbnutí"), ale Abú-Čanab – Otec kníru – by jistě mohl odpovědět, že je také trochu z Egypta.